

פרשת חוקת - מי מריבה

הרב אלחנן סמט

א. מבוא: סדרי לימוד

דרכם של הבאים לעסוק בפרשת מי מריבה (כ', א-יג) להימשך אל סופה - אל פסוק יב, שבו גוזר ה' את עונשם של משה ושל אהרן "...לכן לא תביאו את הקהל הזה אל הארץ אשר נתתי להם" - ולהציג את השאלה הגדולה במה חטאו משה ואהרן שכך נגזר עליהם. אז מביאים לעתים את דברי רבי חיים בן עטר בפירושו 'אור החיים', שלאחר הביאו עשרה פירושים הוא מסכם ואומר: "הנה כל העשרה דרכים אינם מוציאים אותנו ידי חובת האמת, וצא ולמד מה שטען רמב"ן על שלושה מהם ודחאם, ומה שטען ראב"ע על שלושה אחרים ודחאם, ואני טוען על השאר...". ויש המביאים את דברי שד"ל, הכותב כאן: "משה רבנו חטא חטא אחד, והמפרשים העמיסו עליו שלושה עשר חטאים ויותר, כי כל אחד מהם בדה מלבו עוון חדש... אשר על כן כל ימי נמנעתי מהעמיק החקירה בדבר הזה, מיראה שמא מתוך חקירותיי יצא לי פירוש חדש, ונמצאתי גם אני מוסיף עוון חדש על משה רבנו". אחר ההקדמה הזו מביאים סקירה של הפירושים העיקריים והפניה אל האחרים, ולבסוף מאמצים את אחד הפירושים ומנסים לתרץ את הקושיות שהקשו עליו במהלך הדורות, או... מוצאים פירוש חדש ומוסיפים אותו לרשימה המתארכת של פירושי הדורות הקודמים.

חטאם של משה ואהרן ועונשם הם אמנם עניינים מרכזיים בסיפור מי מריבה והם תובעים מן המעיין תשומת לב רבה, [1] אולם סוף סוף אין הם אלא חלק מסיפור בן שלושה עשר פסוקים שנידונים בו גם עניינים נוספים. את העיסוק בשאלת חטאם ועונשם של משה ואהרן יש לעשות כחלק מלימוד הסיפור השלם, ואף את הסיפור השלם עצמו יש ללמוד בהקשרו - כאחד מסיפורי התלונה שבספר במדבר ובתורה כולה.

על כן נלך בדרך שונה מן המקובל - נעסוק תחילה בסיפור השלם כיחידה הבסיסית שאותה יש ללמוד ולנתח, על פי הדרכים שבהן אנו רגילים לעשות כן בעיונינו: נברר מה הם גבולותיו של הסיפור וכיצד הוא נחלק לשתי מחציות, מהו מבנהו ומה מייחד את סגנונו, נתור אחר המילים המנחות שבו ונשווה אותו לסיפורי תלונה אחרים המגלים זיקה אל סיפורנו. אפשר שדרך זו תסייע בידינו בפתרון השאלה הגדולה שבה נתחבטו המפרשים ביחס לחטאם של משה ואהרן. על כל פנים ברי שזהו הסדר הנכון ללימוד פרשה זו, כמו גם ללימודה של כל פרשה אחרת: מן הניתוח הספרותי של היחידה השלמה - של הסיפור כולו - יש לפנות אל הפרטים שבו ולדון בפרשנותם, שכן רק מתוך ראיית ההקשר הספרותי השלם ניתן להגיע אל הפתרונות הראויים לבעיות הפרשניות שמעוררים הפרטים הכלולים בסיפור.

ב. גבולות הסיפור, ההבחנה בין מחציותיו וההקבלה ביניהן

תיחום הסיפור אינו מעורר ספקות: ציון בואם של ישראל לקדש שבמדבר צין משמש כפתיחה לסיפור (כ', א), [2] והסיפור עצמו מתאר את המאורעות שאירעו בקדש: מות מרים וקבורתה שם (א); המחסור במים ותלונת העם על כך (ב-ה); 'הימלטות' משה ואהרן אל פתח אוהל מועד והיראות כבוד ה' אליהם (ו); צו ה' למשה (ז-ח) והדרך שבה קיים צו זה (ט-יא); ולבסוף דבר ה' אל משה ואל אהרן הגוזר את עונשם (יב). פסוק יג משמש כחתימה פורמלית אופיינית של הסיפור כולו: [3] בפסוק זה ניתן למקום האירועים הללו שם חדש, על שם המאורע העיקרי שאירע בו, ואף שמו המקורי של המקום נדרש בפסוק זה:

המה מי מריבה - אשר רבו בני ישראל את ה' - ויקדש במ. [4]

חתימת הסיפור מקבילה אפוא לפתיחתו:

(א) וישב העם בקדש - (יג) ויקדש במ

(ג) וירב העם עם משה - (יג) המה מי מריבה אשר רבו בני ישראל את ה'

סקירת הנושאים הנידונים בסיפורנו מלמדת כי מלבד האירוע הראשון - מותה של מרים וקבורתה בקדש - מלבד האירוע הזה משתלשלים כל שאר האירועים זה מזה בדרך של סיבה ומסובב. [5] כיצד אפוא משתייך האירוע הפותח את סיפורנו אל המשכו? [6] כדי לענות על כך תשובה חלקית עלינו לדון במבנהו של סיפורנו.

הסיפור במקרא נחלק כרגיל לשתי מחציות, שניתן להבחין ביניהן בדרך כלל באמצעות זיהויה של תפנית דרמטית בערך באמצע הסיפור. תפנית זו מסמנת את המעבר לחלקו השני של הסיפור. היכן תפנית זו בסיפורנו? כמו בעוד כמה סיפורי תלונה בספר במדבר, אף בסיפורנו התפנית מסומנת במילים (ו) "וירא כבוד ה' אליהם". הופעת כבוד ה' היא תוצאה של האירועים שאירעו במחצית הראשונה (פסוקים א-ו) ושבהם לא היה ה' מעורב כלל: העדה נקהלה על משה ועל אהרן והעם רב עם משה ואמר לו דברים קשים, ומשה ואהרן באו מפני הקהל אל פתח אוהל מועד ונפלו על פניהם. את בואם מפני הקהל מפרש ראב"ע "כדמות בורחים", ואת מטרת הנפילה על פניהם הוא מבאר: "להתפלל, ויש אומרים: לדרוש את ה' בנבואה".

תפילתם של משה ואהרן, או דרישתם את ה', נענתה - "וירא כבוד ה' אליהם" - ומכאן ואילך משמיע ה' את דברו פעמיים במהלך המחצית השנייה: בראש המחצית (פסוקים ז-ח) ולקראת סיומה (יב). נמצא כי המילים "וירא כבוד ה'" משמשות בסיפור כציר מרכזי בין שני חלקיו: הן מעבירות את הסיפור מתלונת העם במרכז המחצית הראשונה, המוצאת את משה ואהרן חסרי אונים, אל תגובת ה', המנחה את משה ואת אהרן 'הבורחים' כיצד לנהוג אל מול תלונת העם הזאת - שזהו נושא של המחצית השנייה. מבנה סיפורנו הוא אפוא כזה:

מחצית א - פסוקים א-ו - תלונת העם המברחה את משה ואהרן

ציר מרכזי - 21 - "וירא כבוד ה' אליהם"

מחצית ב - פסוקים ז-יג - תגובת ה', המנחה את משה ואהרן כיצד לפתור את המצוקה [7]

ההקבלה הכללית בין המחציות ברורה והיא כיאסטית: אל מול 'ברחתם' של משה ואהרן מפני הקהל ובקשתם את דבר ה' בסוף המחצית הראשונה (פסוק ו) מופיע דבר ה' ומנחה אותם מה עליהם לעשות בראש המחצית השנייה (ז-ח); אל מול תלונת העדה על המחסור במים במרכז המחצית הראשונה (ג-ה) מתגלה הפתרון בפועל ביציאת המים מן הסלע ושתיית העדה במרכז המחצית השנייה.

אולם בכל אחת מן המחציות ישנו מרכיב שאינו 'משתתף' בהקבלה הכללית הזאת, ובעצם אינו משתתף בנושא הסיפור כולו כפי שנתברר לנו מניתוח מבנהו עד עתה: במחצית א זהו מות מרים וקבורתה בקדש המתוארים בפסוק א (וכבר שאלנו על כך); במחצית ב זהו עונשם של משה ואהרן הנגזר בפסוק יב: עונש זה מפתיע אותנו, ושייכותו לנושא הסיפור אינה ברורה.

עיון נוסף יגלה כי בין שני המרכיבים 'הזרים' הללו מתקיימת הקבלה לשונית ועניינית הדוקה עוד יותר מן ההקבלות האחרות המתקיימות בסיפור שהוזכרו לעיל. אף מיקומם של שני אלו רומז לכך: מות מרים הוא האירוע הפותח את הסיפור, ודבר ה' למשה ולאהרן הגוזר את עונשם הוא המסיים את מהלך הסיפור. הבה נקביל אפוא את פסוק א, הפותח את סיפורנו, לפסוקים יב-יג החותמים אותו, ובכך נשלים את מערכת ההקבלות שתיארנו לעיל:

ויבאו בני ישראל כל העדה מדבר צין בחדש הראשון, וישב בעם בקדש ותמת שם מרים ותקבר שם. (א)

יען לא האמנתם בי להקדישני לעיני בני ישראל לכן לא תביאו את הקהל הזה אל הארץ אשר נתתי להם. (יב)

המה מי מריבה אשר רבו בני ישראל את ה' ויקדש בם. (יג)

ראשית מתבלטים הקשרים הלשוניים בין פתיחת הסיפור לסיומו:

• העם מכונה בסיפורנו בארבעה כינויים המתחלפים ביניהם (העדה, הקהל, העם, בני ישראל). הכינוי 'בני ישראל' חוזר בסיפורנו שלוש פעמים: פעם אחת בראש פסוק א ופעמיים נוספות בפסוקים יב-יג, ולא עוד.

• השורש קד"ש מופיע בסיפורנו אף הוא שלוש פעמים: פעם אחת בשם המקום 'קדש' בפסוק א, ופעמיים כפועל בפסוקים יב-יג (ובפסוק יג נראה שהשם 'קדש' נדרש על שם שה' 'התקדש' במקום זה, ואף חטאם של משה ואהרן הוא ש'לא האמינו בה' להקדישו' כמתחייב משמו של מקום זה 'קדש').

אולם ההקבלה החשובה ביותר היא עניינית, ולא לשונית - ההקבלה בין סוף פסוק א לבין פסוק יב: מרים מתה בקדש, סמוך לארץ אדום, ולא זכתה להיכנס לארץ; אף שני אחיה משה ואהרן, נגזר עליהם

בקדש שימותו במדבר ולא יזכו להביא את בני ישראל אל הארץ, ודבר זה יקרה באותה שנה שבה מתה מרים. וכך מכיל סיפורנו את ההודעה על הסתלקותם של שלושת האחים בני עמרם - משה, אהרן ומרים - אשר הנהיגו את ישראל במשך כארבעים שנה.

אולם מה משמעה של הקבלה זו להבנת הסיפור השלם? וכיצד משתלבים האירועים הללו, המתוארים בראש הסיפור ובסיומו, בתוך המסה העיקרית שלו בפסוקים ב-יא?

ג. האירוע ברפידים והאירוע בקדש

בשני מקומות בתורה מרוכזים סיפורים על תלונות שהתלוננו בני ישראל בעת לכתם במדבר: בפרשת בשלח שבספר שמות ובפרשות בהעלתך, שלח, קרח וחקת שבספר במדבר. הפרש גדול יש בין הדרכים שבהן מתייחס ה' אל התלונות בשני הספרים הללו. בספר שמות, בפרשת בשלח, מצוי העם שבועות אחדים לאחר יציאת מצרים. היציאה למדבר הייתה כרוכה בשינוי קיצוני באורח החיים, וחלק מן הבעיות שנתקלו בהן היו בעיות אמתיות שדרשו את פתרון. לפיכך אף כשדבריהם נאמרו בטרוניה ונחשבו להם לחטא, לא הענישם ה' על תלונותיהם, ואדרבה, הוא נענה להם ברחמים והשלים את כל מחסורם.

התלונות בספר במדבר, לעומת זאת, החלו מיד לאחר היציאה לדרך מהר סיני "בשנה השנית בחדש השני בעשרים בחדש" (י', יא), לאחר ששהו במדבר סיני קרוב לשנה וכבר היו רגילים לחיים במדבר. באותה שנה ששהו ישראל במדבר סיני חוו כמה חוויות מכוונות: מעמד הר סיני בראשית אותה השנה; בניית המשכן וחנוכתו; קבלת מצוות רבות (הכלולות בספר ויקרא) בתחומי חיים שונים; והכנות שונות לקראת המסע במדבר, שתוארו בראש ספרנו. בעיית כלכלתם של ישראל נפתרה זה מכבר בנס המן. עתה מעוררות תלונותיהם הבלתי-מוצדקות את כעסו של ה', והן מביאות על ראש המתלוננים פורענות אחר פורענות. כך הופכים סיפורי התלונות בספרנו לסיפורים על חטאים ועונשיהם. [8]

סיפורנו שייך מחד לסיפורי התלונה של ספר במדבר, שהרי בספר זה מקומו, ומאידך הוא דומה מאוד לסיפור שאירע ברפידים זמן קצר לאחר יציאתם ממצרים (שמות י"ז, א-ז). נציג כאן את שני הסיפורים הללו זה לעומת זה, וכך יתגלה מה רב הדמיון ביניהם:

שמות י"ז

במדבר כ'

(א)

ויסעו כל עדת בני ישראל ממדבר סין למסעיהם

על פי ה' ויחנו ברפידים

(א)

ויבאו בני ישראל כל העדה מדבר צן בחדש הראשון

וישב העם בקדש, ותמת שם מרים ותקבר שם.

ואין מים לשותת העם.

(ב)

ולא היה מים לעדה ויקהלו על משה ועל אהרן.

(ב)

וירב העם עם משה ויאמרו:

תנו לנו מים ונשתה!

ויאמר להם משה: מה תריבון עמדי, מה תנסון את ה'.

(ג)

וירב העם עם משה ויאמרו לאמר:

ולו גוענו בגוע אחינו לפני ה'.

(ג)

ויצמא שם העם למים, וילן העם על משה ויאמר:

למה זה העליטנו ממצרים

להמית אותי ואת בני ואת מקני בצמא.

(ד)

(ה)

ולמה הבאתם את קהל ה' אל המדבר הזה

למות שם אנחנו ובעירנו.

ולמה העליטנו ממצרים

להביא אותנו אל המקום הרע הזה

לא מקום זרע ותאנה וגפן ורמון
ומים אין לשותות.

(ד)

ויצעק משה אל ה' לאמר: מה אעשה לעם הזה
עוד מעט וסקלוני.

(ו)

ויבא משה ואהרן מפני הקהל
אל פתח אהל מועד ויפלו על פניהם
וירא כבוד ה' אליהם.

(ה)

ויאמר ה' אל משה: עבור לפני העם
וקח אתך מזקני ישראל
ומטך אשר הכית בו את היאור קח בידך והלכת .

(ז)

וידבר ה' אל משה לאמר:

(ח) קח את המטה והקהל את העדה אתה ואהרן אחיך
(ו)

הנני עומד לפניך שם על הצור בחורב
והכית בצור ויצאו ממנו מים
ושתה העם

ודברתם אל הסלע לעיניהם ונתן מימיו
והוצאת להם מים מן הסלע והשקית את העדה ואת בעירם.

ויעש כן משה לעיני זקני ישראל.

(ט)

ויקח משה את המטה מלפני ה' כאשר צוהו.

(י)

ויקהילו משה ואהרן את הקהל אל פני הסלע
ויאמר להם: שמעו נא המרים
המן הסלע הזה נוציא לכם מים?

(יא)

וירם משה את ידו ויך את הסלע במטהו פעמים
ויצאו מים רבים ותשת העדה ובעירם.

(יב)

ויאמר ה' אל משה ואל אהרן:
יען לא האמנתם בי להקדישני לעיני בני ישראל
לכן לא תביאו את הקהל הזה אל הארץ אשר נתתי להם.

(יז)

ויקרא שם המקום מסה ומריבה על ריב בני ישראל
ועל נסותם את ה' לאמר: היש ה' בקרבנו אם אין.

(יג)

המה מי מריבה אשר רבו בני ישראל את ה' ויקדש בם.
שישה שלבים כסדרם משותפים לשני הסיפורים הללו ויוצרים דמיון רב ביניהם:

א. תיאור בואם של ישראל אל תחנה במסעם במדבר (רפידים; קדש).

ב. קביעת הכתוב כי לא היו מים וציטוט התלונה של העם על כך ("וירב העם עם משה ויאמר" בשני המקומות).

ג. משה פונה אל ה' מחמת יראת העם (פנייה מילולית; נפילה על הפנים).

ד. צו ה' למשה לקחת את המטה ולהוציא מים לעם (מן הצור; מן הסלע).

ה. משה עושה כדבר ה' (ללא פירוט; פירוט מעשיו ודבריו).

ו. קריאת שם המקום על שם המאורע (מסה ומריבה; מי מריבה - והנימוק דומה בשני המקומות).

הדמיון הרב בא לידי ביטוי במילים ובצירופי מילים החוזרים בשני הסיפורים בשלבים המקבילים ביניהם, כפי שיווכח כל המעיין בטבלת ההשוואה.

מה בסיפורנו מיוחד לו וחסר בסיפור המקביל שבספר שמות? שני דברים: מות מרים בקדש (פסוק א) ועונשם של משה ואהרן (פסוק יב). הנה כי כן נמצאנו שבים אל אותם שני פרטים המייחדים את סיפורנו ומשמשים לו מסגרת - אולם את שייכותם לנושא סיפורנו טרם הסברנו.

אל השוואת שני הסיפורים הללו עוד נשוב בהמשך עיוננו.

ד. האם הסיפורים הדומים כל כך הם סיפור אחד?

הדמיון הרב בין שני הסיפורים הביא מבקרים רבים - כמה צפוי הדבר - לראות בשני הסיפורים סיפור אחד הנמסר בשתי גרסות. לא היינו נזקקים לדון בכך, שהרי אין אנו שותפים להנחות היסוד המביאות לידי פירושים כאלה, אלמלי פירש אחד הקדמונים, רבי יוסף בכור שור (מבעלי התוספות) - כמה מפתיע הדבר - פירוש הנראה קרוב לדברי אותם מבקרים. מטרת עיסוקו בשאלה זו היא לשלול את פירושם של חז"ל ושל רש"י כי משה חטא בכך שהכה את הסלע, שכן אם סיפור אחד הוא בשמות ובמקומנו, מוכח שמשה נצטוו להכות את הסלע, כנאמר בשמות 'והכית בצור'. הנה אפוא דבריו לפסוק ח במקומנו:

קח את המטה - להכות בסלע.

לפי הנראה לי זהו מעשה שבוייה בשלח דכתיב ביה (י"ז, ו) 'והכית בצור ויצאו', אלא שלשם מספר [בדרך כלל] איך פרנס הקב"ה את ישראל במן ושליו ומים במדבר, ואחר כך כתב כל אחד במקומו. [9]

ותדע שאחד הוא זה המעשה ואותו, דהתם כתיב (י"ז, ז) 'ויקרא שם המקום מסה ומריבה', ובזאת הברכה הוא אומר על זה המעשה [שבמקומנו] שהקפיד הקב"ה על משה ואהרן (דברים ל"ג, ח) 'אשר נסיתו במסה, תריבהו על מי מריבה', אלמא [כלומר: זאת אומרת, על פי התקבולת] דמעשה אחד הוא. [10]

ואף כאן כתב (במדבר כ"ז, יד) 'הם מי מריבת קדש מדבר צין', והתם נמי כתב (שמות י"ז, א) 'ויסעו... ממדבר סין'. [11]

ומה שלא פירש כאן פירש שם, שאמר לו הקב"ה להכות בצור. וכן דרך פרשיות הרבה שסותם דבריו במקום אחד ומפרש במקום אחר, כגון פרשת מרגלים... [12]

באמת אין זהות בין טענתם של המבקרים לבין פירושו של ר"י בכור שור, שהרי פרשן זה לא היה שותף כלל להנחות היסוד של המבקרים. הללו טוענים שלפנינו שתי גרסות של סיפור אחד, ועל כן אין הם רואים בפרטים הרבים שבהם נבדלים שני הסיפורים זה מזה קושי על הנחתם. אולם ר"י בכור שור טוען שזהו ממש אותו הסיפור שהתורה חזרה עליו פעמיים במכוון: פעם אחת במסגרת סקירה כללית של נסי המזון במדבר, ופעם שנייה במסגרת התיאור הכרונולוגי של קורות ישראל במדבר. על כן משתדל פרשן זה לזהות את הפרטים הנאמרים בשני המקומות. אולם חובה לומר שדבר זה הוא בלתי-אפשרי: כיוון שכל מעשה בעולם קשור למקום מסוים ולזמן מסוים, לא ניתן לזהות שני מעשים שזמנם ומקומם שונים לחלוטין.

נפתח בשמו של המדבר המופיע בראש כל אחד מן הסיפורים:

שמות - 'ויסעו כל עדת בני ישראל ממדבר סין' במדבר - 'ויבאו בני ישראל כל העדה מדבר צין'

ר"י בכור שור זיהה את שני השמות הללו. אך מלבד ההבדל בין 'סין' ל'צין', אף לשיטתו יש להקשות: כאן נאמר שנסעו ממדבר סין ואילו כאן באו אל מדבר צין (וראה הערה 11)!

נמשיך בשמו של מקום חנייתם: בספר שמות הם חנו ברפידים ואילו אצלנו בקדש. רפידים הייתה תחנה אחת לפני הגיעם להר חורב (שמות י"ט, ב), והצור שאותו הכה משה היה אף הוא בחורב (י"ז, ו). קדש, לעומת זאת, הייתה בקצה ארץ אדום, כנאמר בהמשך פרקנו (פסוק טז) 'והנה אנחנו בקדש עיר קצה גבולך'. [13]

על סמך דברים אלו דחה ראב"ע (בסוף ביאורו לפסוק ח בפרקנו) בחריפות רבה פירוש מעין זה של ר"י בכור שור:

טעו רבים ואמרו כי זה הסלע הוא הצור [שבספר שמות], ואלה עיוורי לב, כי הצור הוא בחורב, וזה הסלע היה בקצה ארץ אדום, כי בקדש היה.

מן ההבדל הזה בין מקומה של רפידים למקומה של קדש נובע הבדל אף בזמנו של האירוע: לרפידים הגיעו בני ישראל עוד לפני מתן תורה, בראשית השנה הראשונה ליציאת מצרים; ואילו לקדש, עיר בקצה ארץ אדום, הגיעו רק בראשית השנה הארבעים.

לא ניתן אפוא לזהות את שני הסיפורים כסיפור אחד (במובן שהתכוון אליו ר"י בכור שור): אדרבה, מרחק גאוגרפי ניכר מבדיל ביניהם, ופער זמן של שלושים ותשע שנים!

ישנה חשיבות רבה לעובדה שבסיפורנו חוזר בפעם השנייה אירוע שאירע לפני שנים רבות - תלונה על מחסור במים. נראה כי החזרה על תלונתם פעם שנייה, לאחר שראו את כל הנסים שעשה עמהם ה' במדבר, ובכללם נס נתינת המים בעת שחסרו להם, נראה כי חזרה זו הופכת את תלונתם לחמורה יותר. מכאן ההסבר ליחסו של משה אל המתלוננים בסיפורנו:

ויאמר להם: שמעו נא המרים [הממרים] - המן הסלע הזה נוציא לכם מים? (י)

דברים אלו נאמרים לעם ברוגז רב, ולא מצאנו דבר דומה בסיפור שבספר שמות. טעמו של הבדל זה הוא בכך שמשה רואה בחומרה וביאוש את החזרה על תלונתם הישנה, כאילו כל מה שאירע בין אותה תלונה ישנה בראשית יציאתם ממצרים לבין עמידתם עתה בראשית השנה הארבעים, כאילו כל זה לא השפיע על העם כלל. [14] ועוד נשוב לדון בעניין זה בהמשך עיונו.

ה. בין סיפורנו לסיפורי תלונה קודמים בספר במדבר

נדון עתה בשייכותו של סיפורנו לסיפורי התלונה והחטא הקודמים בספר במדבר. כפי שנאמר בסעיף ב לעיל, מבנהו של סיפורנו דומה מאוד למבנם של שלושה סיפורי תלונה קודמים בספרנו: סיפור חטא התרים את הארץ בפרשת שלח; [15] סיפור מרד קרח; [16] והנספח לסיפור זה - תלונת העם למחרת "אתם המתם את עם ה' " (י"ז, ו-טו). בכל שלושת הסיפורים הללו מכיל חלקו הראשון של הסיפור את תלונת העם, המהווה לגביו חטא חמור, ובנקודת השפל החמורה באותם הסיפורים מופיע כבוד ה' באוהל מועד לעיני הכול ומבשר את כניסת ה' הפעילה אל האירוע: החלק השני של הסיפור פותח מיד בדבר ה', הדן בעונשו של העם. הנה שלב המעבר הזה בכל שלושת הסיפורים:

חטא התרים את הארץ
ויאמרו כל העדה לרגום אותם [את יהושע וכלב] באבנים (י"ד, י)
וכבוד ה' נראה באהל מועד אל כל בני ישראל. (יז)
ויאמר ה' אל משה: עד אנה ינאצני העם הזה... אכנו בדבר ואורשנו... (יא-יב)

מרד קרח
ויקהל עליהם קרח את כל העדה אל פתח אהל מועד
וירא כבוד ה' אל כל העדה. (ט"ז, יט, כ)
וידבר ה' אל משה ואל אהרן לאמר: הבדלו מתוך העדה הזאת ואכלה אתם כרגע. (כ-כא)

תלונת העם לאחר מרד קרח
וילנו... על משה ועל אהרן לאמר: אתם המתם את עם ה'. ויהי בהקהל העדה על משה ועל אהרן (י"ז, ו-11)
ויפנו אל אהל מועד והנה כסהו הענן וירא כבוד ה'. ויבא משה ואהרן אל פני אהל מועד. (22-ח)
וידבר ה' אל משה לאמר: הרמו מתוך העדה הזאת ואכלה אתם כרגע... (ט-י)

האם דומה סיפורנו לאותם סיפורים? [17] הבה נשווה:

וירב העם עם משה... ויבא משה ואהרן מפני הקהל אל פתח אהל מועד ויפלו על פניהם (ג-11)

וירא כבוד ה' אליהם. [18] (21)

וידבר ה' אל משה לאמר: קח את המטה... ודברתם אל הסלע לעיניהם ונתן מימיו,

והוצאת להם מים מן הסלע והשקית את העדה ואת בעירם. (ח-ז)

ובכן, הבדל עקרוני מבדיל את סיפורנו משלושת קודמיו: דבר ה' אל משה לאחר היראות כבודו באוהל מועד אינו דן בסיפורנו כלל בעונש לעם על מריבתו עם משה אלא ההפך הגמור מכך: הוא מצווה על משה לחולל נס גדול של הוצאת מים מן הסלע, ומצווה עליו עוד שישקה בעצמו את העדה ואת בעירם!

מה שנראה במבט ראשון כחזרה קונבנציונלית על סדר אירועים מוכר מתגלה כמכיל הפתעה גדולה! שלושת סיפורי התלונה הקודמים הם סיפורים על 'חטא ועונשו', והופעת כבוד ה' בהם מבשרת את המעבר מחלק 'החטא' בסיפור לחלק 'העונש' שבו. אף בסיפורנו נידונים חטא ועונשו, אולם באופן מפתיע, לא חטאו של העם ועונשו הם הנידונים אלא חטאם של משה ואהרן ועונשם - והללו נידונים אך במחצית השנייה של הסיפור, כלומר: אין זה נושאו של הסיפור השלם.

מבחינת תלונת העם דומה סיפורנו לסיפור המקביל לו בספר שמות, וראוי אפוא להגדירו כסיפור על 'תלונת העם וקבלתה'. הופעת כבוד ה' אינה באה לבשר פורענות, אלא ההפך מכך: היא באה להנחות את משה כיצד לטפל בתלונת העם ולהיענות לה במאור פנים. סיפורנו מהווה אפוא 'שבירת הקונבנציה' של סיפורי תלונה בספר במדבר. דבר זה מצריך הסבר: מדוע דווקא בסיפורנו נשברת הקונבנציה שחזרה שלוש פעמים בספרנו לפני הסיפור הזה?

אמרנו כי סיפורנו דומה מבחינת אופיו כסיפור 'תלונה וקבלתה' לסיפור המקביל לו בספר שמות. אולם באמת הוא יתר עליו במה שנוגע לקבלת התלונה: השוואת דבר ה' בסיפורנו לדבר המקביל בסיפור מסה ומריבה שבספר שמות מחדדת ביתר שאת את חיבתו של ה' לאלו שרבו עם משה בסיפורנו. ניכרת בדבר ה' בסיפורנו התביעה ממשה להתייחס אליהם ביחס אישי אוהד, מה שלא מצאנו כלל בסיפור מסה ומריבה:

שמות

במדבר

(ה)

(ו)

עבור לפני העם וקח אתך מזקני ישראל...

והכית בצור

ויצאו ממנו מים

ושתה העם.

(ח)

הקהל את העדה אתה ואהרן אחיך

ודברתם אל הסלע לעיניהם

ונתן מימיו, והוצאת להם מים מן הסלע

והשקית את העדה ואת בעירם.

סיומו של סעיף זה בעיונו סותר את סיומו של הסעיף הקודם לו: בסוף הסעיף הקודם הגענו למסקנה כי היות התלונה שבסיפורנו חזרה בשנית על תלונה דומה מלפני שנים רבות הופך את התלונה לחמורה יותר, וכראיה לכך הבאנו את תגובתו הכעושה של משה "שמעו נא המרים...", שבסיפור המקביל בשמות אין תגובה דומה לה; ואילו זה עתה הגענו למסקנה כי היענות ה' לתלונת העם בסיפורנו נעשית במאור פנים וברחמים רבים עוד יותר מהיענותו לתלונתם במסה ומריבה!

נמצא אפוא שקיים היפוך מלא מתח בסיפורנו בין תגובתו של ה' לתלונת העם לבין תגובת משה עליה לאחר תגובת ה'. הנה התחלנו סוף סוף לגעת בשאלת חטאו של משה בסיפורנו.

אלא שתגובתו של משה לתלונת העם דווקא מובנת לנו על רקע היותה חזרה על התלונה מן העבר, ואילו תגובתו מלאת האמפתיה של ה' - דווקא היא צריכה ביאור.

ו. המפתח להבנת הסיפור

כמה שאלות ותמיהות שהעלינו במהלך עיונו עד כה נשארו ללא מענה. הנה הגיעה השעה לעמוד על המפתח להבנת סיפורנו וליישב את התמיהות כולן. מפתח זה הוא המועד שבו מתרחש סיפור זה, ובמידת מה גם מקום התרחשותו:

ויבאו בני ישראל כל העדה מדבר צן בחדש הראשון, וישב העם בקדש. (א)

בחודש הראשון של איזו שנה היה הדבר? בראש עיונו הקודם לפרשת חקת (סעיף א) הראינו כיצד הגיעו המפרשים הראשונים לבאר כי היה זה בראשיתה של השנה הארבעים. [19] סיפור מרידת קרח וספיחיו הם הדבר האחרון שמספרת התורה על דור יוצאי מצרים. בראשיתה של פרשת חקת ניצב על במת ההיסטוריה דור חדש, שרובו יליד המדבר; הוא הדור שעליו לא חלה הגזרה "במדבר הזה יתמו ושם ימתו" (ד, לה), הוא הדור העומד להיכנס לארץ עוד מעט קט.

המדרש והמפרשים הראשונים גם מצאו בפסוק הפותח את סיפורנו רמז לחילוף הדורות שנשלם בתחילת השנה הארבעים (במדבר רבה יט):

מהו 'כל העדה'? עדה שלמה, עדה הנכנסת לארץ. לפי שמתו יוצאי מצרים, ואלו מן אותן שכתוב בהם (דברים ד, ד) 'חיים כלכם היום'.

מה יתורנו של דור זה על פני הדור הקודם? זהו דור שלא ידע טעמה של עבדות. הוא גדל והתפתח במדבר כבן חורין, עיניו נשואות אל ארץ ייעודו, ועתה, עם כניסתה של השנה הארבעים, הוא שרוי בצפייה מתוחה אל רגע כניסתו אליה.

והנה הגיע המסע במדבר אל קדש, עיר קצה גבולה של אדום, בסמוך לארץ כנען. תחנה זו נתפסה בוודאי כנקודה האחרונה, או לפני האחרונה, במסעם הארוך. בבואם אל קדש שלח משה מלאכים אל מלך אדום וביקש רשות לחצות את ארץ אדום בדרך הקצרה ביותר כדי להגיע אל ערבות מואב - נקודת סיום המסע וראשית כיבושה של ארץ כנען. לו הרשה מלך אדום את ישראל לעבור בארצו, אכן היו מסתיימים נדודיהם תוך זמן קצר ביותר.

שני סימנים מרמזים לכאורה על כך שהנה הגיע המסע אל קצו: מותה של מרים מיד עם הגעת העם לקדש, בחודש הראשון של השנה הארבעים, רומז לתחילת הסתלקותה של ההנהגה הוותיקה של דור יוצאי מצרים; והמחסור במים מעיד על כך שתמו נסי המדבר ועתה יש להיכנס לארץ שבה "למטר השמים תשתה מים", ארץ שבה "עינת ותהמת יצאים בבקעה ובהר".

אלא שכידוע לא כך התנהלו הדברים: מלך אדום סירב להרשות לישראל לעבור בגבולו, והם נטו מעליו אל אחוריהם "דרך ים סוף לסבב את ארץ אדום" (כ"א, ד). כך החל מסע חדש אל תוך המדבר, שבו הם תלויים שוב בנסי המדבר. מתברר אפוא למפרע כי מותה של מרים והמחסור במים לא ציינו שום תפנית ממשית במצבם של ישראל.

בברייתא במסכת תענית ט ע"א כורך רבי יוסי ברבי יהודה זה בזה את שני האירועים שאירעו בעת הגיע העם לקדש:

באר [ניתנה לישראל] בזכות מרים... מתה מרים - נסתלק הבאר, שנאמר 'ותמת שם מרים' וכתוב בתריה 'ולא היה מים לעדה', וחזרה בזכות שניהם [משה ואהרן].

מתברר מדבריו, וכך גם מתברר מהמשך סיפורנו, כי בני ישראל זקוקים עדיין למים הניתנים להם בדרך נס וכי עדיין זקוקים הם להנהגתם של משה ואהרן. דבר זה נובע מכך שהשנה הארבעים לא תהיה שנת כניסתם לארץ. לפחות בחלקה הראשון תהא זו שנת נדודים במדבר, כשלושים ותשע השנים שקדמו לה, ובני ישראל ימשיכו להיות תלויים בנסי המדבר כפי שהיה בעבר. רק במחציתה השנייה של השנה הזו יגיעו בני ישראל אל ערבות מואב ויחנו חודשים אחדים בנקודת הזינוק אל הכניסה לארץ כנען.

זהו הרקע לסיפורנו, ולאורו יכולים אנו להגדיר מחדש את נושאו: זהו סיפור שבו פורץ תסכולו של דור הנכנסים לארץ על כך שהכניסה הזו מתמהמהת. הן בראש הסיפור והן בסיומו נידונה הסתלקות שלושת בני עמרם מהנהגתו של הדור הזה, דבר הנותן אישור לכך שדור זה אכן החל להיפרד ממנהיגיו הוותיקים והוא עומד לפני תקופה חדש ולפני הנהגה חדשה שתכניסו לארץ. פרדתה של מרים מדור זה נעשתה בדרך טבעית: "ותמת שם מרים". פרדתם של שני המנהיגים האחרים - אהרן ומשה - לא נגזרה אלא לאחר שהוכח שהם אינם יכולים להמשיך ולהנהיג דור זה כיוון שאינם מבינים לרוחו.

ז. חילופי הכינויים של ישראל בסיפורנו ומשמעם

נחל עתה בקריאת סיפורנו מחדש על סמך ההקדמה שהקדמנו לו בסעיפים הקודמים. בקריאה זו נייערז בעינו של ד"ר יהודה מוריאל ז"ל 'מי מריבה', בתוך ספרו עיונים במקרא, ספר במדבר עמ' 102-113.

בעיונונו לפרשת חיי שרה (תש"ס, עמ' 53-55 בספרנו) עמדנו על טכניקה ספרותית רבת חשיבות הנוהגת בסיפור המקראי - חילופי הכינויים במהלכו. נחמה ליבוביץ ע"ה במאמרה 'כיצד ללמוד פרק בתנ"ך' [20] הייתה זו שעמדה לראשונה על קיומה השיטתי של התופעה בסיפור המקראי ועל חשיבותה הרבה להבנתו ואף הדגימה אותה בשלוש דוגמות:

אותו נושא... מכונה בפי הכתוב בכינויים שונים... וכבר עמדו המפרשים הקדומים על כך, מה רמזים טמונים בחילוף כינויים זה... כלל גדול הוא זה, ויש לשים לב אליו בזמן הקריאה (וכבר עמדו על כך קדמונינו). לא רק בפי המדברים, אלא גם בפי הכתוב משתנה הכינוי בו יכונה איש, ורמז בזה לדברים גדולים וליחסים ולאידיאות.

הדמות המרכזית בסיפורנו היא דמותו הקולקטיבית של עם ישראל. ארבעה כינויים שונים שלו מופיעים בסיפורנו - בני ישראל; העדה; העם; הקהל - והם מתחלפים ללא הרף במהלכו. [21] סך כל ההופעות של כינויי השונים הוא ארבע עשרה פעמים (לאורך שלושה עשר פסוקים), שבע בכל מחצית של הסיפור. דבר זה מעיד בבירור כי עם ישראל הוא העומד במרכז הסיפור, [22] והוא נידון בו מהיבטים שונים ומנקודות תצפית שונות.

הכינוי 'בני ישראל' הוא השם 'הרשמי' של העם, והוא מופיע רק בראש הסיפור (פעם אחת) ובסיומו (פעמיים). [23] הכינוי 'העם' הוא כינוי סתמי, המופיע פעמיים בלבד (בפסוקים א ו ג).

עיקר תשומת הלב צריכה להינתן לחילופים בין 'העדה' (חמש הופעות) ל'קהל' (ארבע הופעות). כך מסביר זאת ד"ר מוריאל ז"ל בספרו (עמ' 107-108):

אם נשים לב למקראות שבהם עובר הכתוב מכינוי אחד למשנהו נוכל, אולי, להתקרב אל הכוונה המיוחדת שבכל אחד מהם...

בשורשי הכינויים הללו ניתן להבחין בין 'עדה', משורש יע"ד, המציינת אנשים שהתאחדו למען הייעוד המשותף (גם לתכלית שלילית), ובין 'קהל', המבטא בעיקרו את הקול והרעש בהתאסף המון עם. [24]

ומכאן גם הדיוק בפרשתנו. התורה מתארת את הצימאון של העדה (ב): 'ולא היה מים לעדה'. אין ספק כי הכתוב מתייחס אל כינוי הכבוד - העדה השלמה - הנזכר בראש הפרשה (בפסוק א). זוהי העדה שנועדה לקיים את דבר ה' ולרשת את הארץ, הדבר אשר אבותיהם מאסו בו. כינוי זה של כבוד מופיע גם פעמיים בדברי ה' ביחס אל מצוקת המים (ז): 'קח את המטה והקהל את העדה'; (ח) 'והשקית את העדה ואת בעירם'. גם כאשר נתרווה צימאונם קוראת להם התורה בשם עדה (יא): 'ותשת העדה ובעירם'.

לעומת זאת באו משה ואהרן מפני הקהל אל פתח אוהל מועד (פסוק ו). כפי הנראה לא ראו באותו הרגע אלא את הקהל, אשר נקהל עליהם ומשמיע את ריבו. מפני הקהל הזה הם באים אל פתח אוהל מועד (ראב"ע: כדמות בורחים). אך גם לאחר ששמעו את דבר ה' 'הקהל את העדה... והשקית את העדה' לא ראו אלא את הקהל בלבד (י): 'ויקהלו משה ואהרן את הקהל אל פני הסלע'. [25]

בחינה זו של חילופי הכינויים בסיפורנו מגלה אפוא על קיומו של ויכוח סמוי בין ה' לבין משה ואהרן כיצד יש להעריך את העם בסיטואציה שמתאר סיפורנו. נתבונן עתה בעדות נוספת לקיומו של ויכוח זה.

ח. ההפתעה הגדולה: תגובת ה' לתלונת העם

הבה נמשיך ונקרא את דברי ד"ר מוריאל:

ועתה נשמע את דברי הריב של העם כלפי משה ואהרן... וכאן עלינו לזכור, כי עומד לפנינו הדור החדש, בניהם של יוצאי מצרים שעליהם נאמרה ההבטחה (י"ד, לא) 'וטפכם אשר אמרתם לבז יהיה, והביאתי אתם וידעו את הארץ אשר מאסתם בה'... ובכן, במה חטאו יוצאי מצרים? התלונה שהשמיעו בני הדור הקודם נסבה בכל פעם על עצם הוצאתם ממצרים והבאתם למדבר כדי למות בו... והנה שומעים אנו לראשונה גם מפי הבנים דברי תרעומת. האם שונים הדברים ממה שאמרו אבותיהם? 'למה הבאתם את קהל ה' אל המדבר הזה למות שם אנחנו ובעירנו! ולמה העליתנו ממצרים להביא אתנו אל המקום הרע הזה...' (פסוקים ד-ה). ברור הדבר כי עלינו לחפש בדברים הקשים הללו את מקור ייאושם של משה ואהרן, ואולי מותר לנו גם לקבוע את סיבת הייאוש: הן הדור החדש הזה הולך שוב בדרך הנלוזה של אבותיו, ואם כן - מה הועילו ארבעים שנות הנדודים במדבר הגדול והנורא? 'ויבא משה ואהרן מפני

הקהל אל פתח אהל מועד ויפלו על פניהם, וירא כבוד ה' אליהם'. ואם באותו הרגע מותר היה למנהיגי העם לשער מראש מה יהא תוכן הדבר בגילוי השכינה, הרי צריכים היו להתכונן לדברי תוכחה קשים, שכן בוודאי עוררו הדברים, כמו בעבר, את חרון אפו של ה'.

וכאן נוסף לדבריו: אף אנו, הקוראים, צפינו לדברי תוכחה קשים מפי ה', שכן בשלושה סיפורי תלונה קודמים בספרנו מלמדת הופעת כבוד ה' במשכן הבאה אחר חטא תלונה של העם על דבר תוכחה ועונש בפי ה', והדברים נידונו בסעיף ה לעיל. נשוב אל דברי ד"ר מוריאל:

כאן באה ההפתעה: 'וידבר ה' אל משה לאמר: קח את המטה והקהל את העדה אתה ואהרן אחיך, ודברתם אל הסלע לעיניהם, ונתן מימיו, והוצאת להם מים מן הסלע והשקית את העדה ואת בעירם' (ח). אין כאן לא תוכחה ולא חרון אף, אלא שפע של רחמים, רחמי אב על בניו, הבא לספק את צורכיהם, ובשעת מעשה גם לחנך אותם - 'ודברתם אל הסלע לעיניהם' - למען יראו ויבינו כי יד ה' מוליכה אותם, ועליו כל מחסורם.

ובכן, כיצד נבאר את יחסו המפתיע של ה' אל תלונת העם הזאת? האם יש כאן העדפה של בני הדור הזה, המתעלמת מחטאיו?

השוואת התלונה במקומנו לזו שהתלוננו אבותיהם במסה ומריבה מגלה אמנם דמיון רב. אלו אמרו (שמות י"ז, ג) "למה זה העליטנו ממצרים" וגם אלו אמרו (פסוק ה) "ולמה העליטנו ממצרים". ובכל זאת, השוואה מדוקדקת תגלה שאין כוונתם זהה, ואפשר שהיא הפוכה.

תלונת העם במסה ומריבה מסתיימת בשאלה "למה זה העליטנו ממצרים להמית אותי ואת בני ואת מקני בצמא?", ואין כוונתה אלא לכך שעדיף היה להישאר במצרים ולא לצאת ממנה כלל. טענה זו אופיינית לכל תלונותיו של דור יוצאי מצרים.

תלונת דור הבנים בקדש מורכבת משתי טענות. הראשונה:

ולמה הבאתם את קהל ה' אל המדבר הזה למות שם אנחנו ובעירנו. (ד)

אין כאן ביטוי של רצון לחזור למצרים, שרובם לא הכירו אותה כלל, ונראה שכוונתם היא: 'מדוע הבאתם אותנו אל המדבר הזה ולא אל ארץ כנען?'. נבחן עתה את טענתם השנייה:

ולמה העליטנו ממצרים להביא אתנו אל המקום הרע הזה,

לא מקום זרע ותאנה וגפן ורמון, ומים אין לשתות. (ה)

נראה שאף כאן כוונתם לומר: מדוע העליטנו ממצרים למקום הרע הזה, ולא לארץ כנען? תדע שכן הוא, שתיאורם את המדבר - 'המקום הרע הזה' - מהווה ניגוד ברור לארץ כנען, ולא לארץ מצרים! [26]

עלינו להדגיש שוב כי תלונתם של ישראל בקדש נבעה מתסכולם על כך שהכניסה לארץ הקרובה כל כך אינה מתרחשת, ועליהם לשוב ולהתמודד עם קשיי המדבר בשעה שנדמה היה להם שהללו כבר הסתיימו. כניסתה של השנה הארבעים והסתלקותו של דור יוצאי מצרים, מות מרים והשהייה בקדש הסמוכה לארץ כנען - כל אלו יצרו רושם שהכניסה לארץ קרובה. והנה מתברר כי "מים אין לשתות". ישיבתם בקדש הולכת ונמשכת, והכניסה לארץ מתמהמהת. נמצא אפוא כי תלונתם של בני הדור הזה הפוכה משל אבותיהם: הם חפצים בכל מאודם להיכנס לארץ, מתוך שמאסו בחיי המדבר. חטא זה אינו כה חמור, ואם תמצוי לומר, יש בו אפילו צד של זכות.

ה' הבין ללבם, ועל כן ציווה ברוב רחמיו לדאוג למחסורם במאור פנים. משה ואהרן לא הבינו ללבם, משום שמדדו דור זה במידתם של אבותיו וראו בחידוש המריבה ובתלונה על חסרון המים חזרה אל חטאי הדור הקודם שהיא אף חמורה יותר.

ט. בין צו ה' לבין קיומו

נתבונן עתה כיצד מילאו משה ואהרן את אותו צו ה' השופע רחמים לעדה, צו שכה הפתיעם. נציב את דבר ה' אל מול תיאור קיומו - שורה מול שורה:

דבר ה'

מעשי משה ואהרן (לא כסדר)

(ח)

קח את המטה

(ט)

ויקח משה את המטה מלפני ה' כאשר צוהו.

והקהל את העדה אתה ואהרן אחיך

(י)

ויקהלו משה ואהרן את הקהל אל פני הסלע...

ודברתם אל הסלע לעיניהם

(יא)

וירם משה את ידו ויך את הסלע במטהו פעמים

ונתן מימיו

ויצאו מים רבים...

והוצאת להם מים מן הסלע

(יב)

שמעו נא המרים: המן הסלע הזה נוציא לכם מים?

והשקית את העדה ואת בעירם.

ותשת העדה ובעירם.

משה, המופתע מתגובתו הבלתי-צפויה של ה', פועל אמנם בדרך כלל באופן פורמלי כפי שנצטווה, אולם במעשיו ובדבריו הוא מגלה כי ביחסו הנפשי אין הוא מזדהה עם המשתמע מן הצו הזה. ושוב נביא את דברי ד"ר מוריאל, המנתח את מעשיו ואת דבריו של משה:

'ויקח משה את המטה כאשר צוהו' - המילים האחרונות 'כאשר צוהו' במקום הזה דווקא [ולא בסיום מעשיו]... באות להשמיענו: את המעשה הזה עשה משה כאשר ציווהו ה', ואולם בהמשך הדברים:

'ויקהלו משה ואהרן את הקהל אל פני הסלע ויאמר להם: שמעו נא המרים! המן הסלע הזה נוציא לכם מים?' - קריאת הכתוב פשוטו כמשמעו אינה משאירה כל ספק כי לפנינו דברי זעם שנאמרו מתוך רוגז רב. הכאת הסלע אינה אלא תוצאה של הכעס, ולכן עלינו לחפש את המפתח לפתרון סיבת הרוגז בתוך דברי הזעם עצמם. לדעתנו אין זאת אלא המילה המתייחסת אל העם כנושא הכעס. זוהי המילה 'לכם'. נעמיד את הדברים המקבילים אלו מול אלו: 'והוצאת להם מים מן הסלע' - 'המן הסלע הזה נוציא לכם מים?'. ההקבלה מראה כי דבר ה', השופע אהבה ורחמים - אותו הדבר עצמו נהפך בפי משה לתמיהה קשה, הבוקעת מתוך רוגז על 'המורים'. דומה כי במילה 'לכם' אנו שומעים את מלוא תוכנו של התימהון: האומנם ראויים אתם לרחמי שמים? כלום טובים אתם מאבותיכם? הן הדברים היוצאים מפיהם מזכירים בדיוק את חטאי אבותיכם, ובמה תזכו אתם יותר מהם? [27]

נוסיף שתי הערות לדבריו. (א) אף בתוך פעילותו הכעושה של משה ניכר מאור הפנים של ה' כלפי העם, הבא לתקן את מה שפגם משה בכעסו: אם בצו נאמר "והוצאת להם מים" הרי שבפועל נאמר "ויצאו מים רבים". (ב) ואף על פי כן ממשיך משה ביחסו המנוכר לעדה: הוא נצטווה "והשקית את העדה ואת בעירם", אך בפועל נאמר "ותשת העדה ובעירם", וכאילו משה מסתפק בכך שקיים את הצו היסודי להוציא מים מן הסלע, ומעתה יוכלו 'להסתדר' בלעדיו.

י. פירוש הרמב"ם לחטאו של משה

האם הביאור שניתן בעיון זה לחטאם של משה ואהרן מתאים לאחד מן הפירושים המפורסמים שנתנו המפרשים הראשונים לחטא זה? הפירוש הקרוב ביותר לנאמר בעיוננו הוא זה שכתב הרמב"ם בסוף הפרק הרביעי משמונה פרקים: [28]

וחטאו עליו השלום היה שנטה אל אחד משני הקצוות... והיא הסבלנות, כאשר נטה אל הכעס באמרו 'שמעו נא המרים'. דקדק ה' עליו, שיהיה איש כמוהו כועס בפני קהל ישראל במקום שאין ראוי בו הכעס... וכאשר ראוהו שכעס, אמרו שהוא עליו השלום אינו מי שיש לו פחיתות מידה, ואלמלא ידע

שה' קצף עלינו בבקשת המים ושאונו הכעסנוהו יתעלה - לא היה כועס. ולא מצאנו בדברי ה' יתעלה אליו בזה העניין לא כעס ולא קצף, אלא אמר (כ', ח): 'קח את המטה וכו' והשקית את העדה ואת בעירם'.

רמב"ן בפירושו לפרק כ', ז מתקף קשות את דברי הרמב"ם הללו, ובין שאר טענותיו הוא כותב:

אי אפשר שלא היה כעס גדול מאת ה' עליהם בעשותם מריבה עם משה. ובכל הניסיונות במדבר, חטאם הגדול כשאמרו 'למה העליתנו ממצרים' [כפי שאמרו בפסוק ה במקומנו], שירצו להיות עבדים לשונאיהם בעבודת פרך מלהיות עם הא-לוהים כבן העובד את אביו. וכן אמר הכתוב (לעיל י"א, כ בחטא המתאוים) 'ען כי מאסתם את ה' אשר בקרבכם ותבכו לפניו לאמר: למה זה יצאנו ממצרים'. ובפעם הראשונה [בפרשת מסה ומריבה, שמות י"ז, ג] אמרו פחות מזה: 'למה זה העליתנו ממצרים להמית אתי ואת בני ואת מקני בצמא' [29] והיה עליהם קצף גדול ואשמה רבה, כמו שאמר (שם פסוק ז) 'ויקרא שם המקום מסה ומריבה על ריב בני ישראל' וגו', ובכאן כתוב מפורש (פסוק יג) 'המה מי מריבה אשר רבו בני ישראל את ה' , ומה פשע גדול מזה (ישעיהו מ"ה, ט) 'הוי רב את יצרו'... ולדברי הרב [= הרמב"ם] אין להם בכל המעשה הזה חטא ופשע כלל.

קושיותיו של רמב"ן על הרמב"ם נובעות מהשוואה שהשווה את פרשת מי מריבה לחטאים קודמים של בני ישראל בדור הראשון (דבר שבו נכשלו כבר משה ואהרן). אולם נראה כי צודק הרמב"ם, שהמעין בפרשת מי מריבה, אף שימצא בנקל את ביטויי חטאם של ישראל, יתקשה מאוד למצוא בפרשה את כעסו של ה' עליהם, ואין צריך לומר שלא ימצא אפילו רמז קל לעונש שניתן להם. אף הפסוק שמופיע במרכז הסיפור ומחלקו לשתי מחציות (21) - "וירא כבוד ה' אליהם" - פסוק שרמב"ן רואה בו "רמז לקצף גדול וחיוב מגפה... שרומז [במילה 'אליהם'] אל הקהל, והוא מראה יד ה' ההווה במגפות, כאשר תראה במרגלים (י"ד, י) וביום קרח (ט"ז, יט) ולמחרת (י"ז, ו)", אף פסוק זה אינו כדבריו: המילה 'אליהם' רומזת כנראה דווקא למשה ולאהרן, וכמובן, דבר ה' הבא בסמוך אינו דן בעונש הראוי לעם, כמו באותם מקומות קודמים בספרנו שהזכירם רמב"ן, אלא ההפך הגמור מכך - דבר ה' שופע רחמים על העם: "ודברתם אל הסלע לעיניהם ונתן מימיו, והוצאת להם מים מן הסלע, והשקית את העדה ואת בעירם" - וכפי שציין הרמב"ם בדבריו. [30]

מה שחסר בדברי הרמב"ם כדי להדוף את קושיות רמב"ן הוא ציון ההקשר ההיסטורי החדש של פרשת מי מריבה: היא עוסקת בדור הבנים, ועל כן אין מקום להשוותה לחטאי דור האבות, ופי שביארנו זהו המפתח להבנתה.

יא. 'פער הדורות'

בפרשת מי מריבה נתברר כי 'פער הדורות' שבין משה, שליח ה' להוציא את ישראל ממצרים ולהוליכם במדבר, הפער בינו לבין דור הבנים המונהג על ידו והעומד להיכנס לארץ אינו ניתן לאיחוי. משה הנהיג את דור יוצאי מצרים והורגל בטיפול בדור זה ובעיותיו. בעמדו לפני התפרצות ראשונה של תלונה מפי דור הנכנסים לארץ הוא מגיב בחומרה ובאכזבה. אולם תגובתו אינה תואמת את הנסיבות הרוחניות וההיסטוריות שמהן צמחה התפרצות זו. משה רואה בהתנהגותם של הבנים המשך לזו של האבות והוא מצפה לטיפול א-לוהי דומה גם בבני הדור הזה. אולם ה', המבחין בין הדור